

OLTARI MARKA TORRESINIJA U DALMACIJI*

Autor piše o djelatnosti venecijanskog arhitekta Marka Torresinija (1668. – nakon 1731.) u Dalmaciji. Prema popisu iz 1726. godine, što ga je objavio Federico Montecuccoli degli Erri 1993. godine, Torresini je u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji bio angažiran kao oltarist. Projektirao je i podigao veću skupinu mramornih žrtvenika u Zadru, na otoku Ugljanu (Kali, župna crkva), Pašmanu (Kraj, franjevačka crkva sv. Duje; Ždrelac, župna crkva), Istu (župna crkva), Premudi (župna crkva), Šibeniku (Nova crkva), otoku Murteru (Tisno, župna crkva), Dugom otoku (Žman, župna crkva), Braču (Bol i Nerežišća (?)). Oltari koji se u dokumentima spominju u Splitu i Trogiru nisu identificirani, dok je ovom prigodom utvrđeno da su dva Torresinijeva oltara iz crkve sv. Katarine u Zadru prenijeta početkom 19. stoljeća u župnu crkvu sv. Josipa u Obrovcu. Na osnovi stilske analize u njegov se katalog pribraja i oltar u župnoj crkvi u Jezerima na otoku Murteru, dok je Bojan Goja na osnovi arhivskih podataka utvrdio da je Torresini podigao i oltar u župnoj crkvi na otoku Molatu, a u crkvi sv. Donata u Zadru projektirao je Scala Santa prema narudžbi nadbiskupa Vicka Zmajevića. Torresinijeva djelatnost u Dalmaciji iznimno je značajna, jer je u relativno kratkom razdoblju opremio brojne crkve u gradovima i manjim otočkim sredinama arhitektonski složenim mramornim oltarima različite tipologije. Zabilježen je njegov boravak u Zadru i na otoku Braču što dodatno pomaže da se utvrde okolnosti rada i uvjeti u kojima su se crkve opremale novim, skupocjenim mramornim oltarima.

Ključne riječi: Marko Torresini; oltari; barok; 18. stoljeće; Venecija; Dalmacija

Dosadašnja istraživanja mramornih oltara što su u dalmatinskim crkvama podignuti tijekom 17. i 18. stoljeća pokazuju da su njihovi majstori, projektanti i izvođači, najčešće bili podrijetlom iz Venecije i Veneta. Neki su oltari naručeni izravno kod umjetnika koji su ih projektirali i u radionicama izradili te ih gotove slali naručiteljima, gdje su ih, za takav posao obučeni, majstori montirali i postavljali u crkve. No, neki su oltaristi došli u Dalmaciju, gdje su ugovarali poslove ili otvarali radionice u kojima su izrađivali brojne žrtvenike, seleći se po potrebi iz mjesta u mjesto, izvršavajući velik broj narudžbi što su postajale sve brojnije tijekom 18. stoljeća. Može se reći da su mramorni oltari ispunili interijere u gotovo svim otočnim i priobalnim gradskim i seoskim crkvama, dok su u nekim

slučajevima naručivani i za crkve u onim dijelovima dalmatinske unutrašnjosti koja se krajem 17. i početkom 18. stoljeća oslobodila turske vlasti. Stoga je korpus mramornih oltara u mletačkoj Dalmaciji i Boki kotorskoj te u Dubrovačkoj Republici doista golem. Njihova je umjetnička vrsnoća različita, od remek-djela Baldassarea Longhene i njegova kruga u 17., do skromnijih radova majstorske radionice obitelji Bruttapelle krajem 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća. Nije u pitanju isključivo razlika u vrsnoći oltarističke produkcije na hrvatskom priobalju nego je od iznimnog značenja i njihova tipološka raznovrsnost, na što se tek usputno upozorilo. Stilsko-morfološka analiza i tipološka klasifikacija oltara i njihovo grupiranje u cjeline sa zajedničkim osobinama i genezom nastanka, nije cjelovito izvršena uz ostalo i zbog činjenice da se velikom broju oltara nisu utvrdili autori ni vrijeme nastanka, što je pretpostavka za pouzdanije procjene i zaključke.

Upravo je stoga potrebno publicirati arhivske podatke o djelovanju mletačkog arhitekta Marka Torresinija koji je u prvoj polovini 18. stoljeća brojnim oltarima opremio crkve u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, na zadarskom, šibenskom, trogirskom, splitskom i bračkom području. Svojim se djelima Marko Torresini (1668. – nakon 1731.) predstavlja kao jedna od najzanimljivijih i najvažnijih umjetničkih ličnosti u Dalmaciji ranog *settecenta*.

Što je poznato o tom arhitektu i oltaristu? Marko Torresini bio je 3. lipnja 1727. godine upisan u *Libro dei Garzoni* i u *Libro dei Lavoranti dell'Arte dei Tagliapietra* u Veneciji. Otac mu se zvao Lodovico, bio je također klesar (*tagliapietra*) upisan u majstorski ceh u kojem je prošao sve stupnjeve od *Libro dei Lavoranti* do *Libro dei garzoni* dok nije postao *Patron di Bottega*.¹ O njegovu ugledu svjedoči činjenica da je 1702. i 1703. izradio dva, doduše, jednostavna i tektonski zamišljena projekta za spomenik Valier u crkvi SS. Giovanni e Paolo u Veneciji koji je nakon toga podignut prema složenijem projektu Andree Tiralija s brojnim skulpturama uglednih kipara.² Godine 1727. bio je angažiran na izgradnji Ville Giovanelli u Noventi Padovani na Brenti gdje se spominje kao arhitekt i inženjer (*Marko To-*

* Tekst je izmijenjeno i dopunjeno izlaganje sa znanstvenoga skupa *Sedamnaest stoljeća zadarske crkve* što je održan 16. i 17. studenoga 2004. godine u Zadru. S obzirom na to da se akta simpozija nisu još uvijek tiskala, te da su se nakon toga istraživanja o Torresinijevoj djelatnosti u Dalmaciji proširila i produbila, činilo mi se korisnim publicirati cjeloviti prikaz koji upućuje na najvažniji korpus mramornih žrtvenika u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji ranog 18. stoljeća.

¹ Federico Montecuccoli degli Erri, „Committenze artistiche di una famiglia patrizia emergente: i Giovanelli e la villa di Noventa Padovana“ u: *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti* CLI/III (1993.), str. 721, bilj. 33; str. 737, dokument 1.

² Aldo Ravà, „Un architetto sfortunato: Marco Torresini“ u: *L'Arte* XIII (1910.), str. 50; Monica De Vincenti, „Il 'prodigioso' mausoleo dei dogi Valier ai santi Giovanni e Paolo“ u: *Arte Veneta* 68 (2011.), str. 152, 154, f. 11.

ressini architetto; Torresini ingegnere). U dokumentima o podizanju oltara u čast sv. Petra Orseola u crkvi sv. Marka u Veneciji 1731. spominje se i kao kipar (*Il Torressini era anche scultore*).³ Njegov je opus u Veneciji i Venetu, u kojem se pojavljuje kao arhitekt palača, crkava i samostana i kao graditelj oltara i nadgrobnih spomenika, analiziran sporadično, pa, za sada, ne može biti oslonac za cjelovitiju komparativnu analizu njegovih djela u Dalmaciji.

Arhivski dokumenti u Veneciji i Dalmaciji spominju i druge klesare iz obitelji Torresini: to su Antonio, Bastian, Maffio i Piero. Najpoznatiji je Maffio koji se 1719. godine spominje kao klesar (*taglion*) mramora. Tomaso-Maffio, Sebastian-Bastian i Antonio-Toni Torresini borave u Kotoru kao suradnici kipara Francesca Cabianke. Graditelj i klesar Maffio Torresini u kotorskim se dokumentima spominje kao Cabiankin glavni suradnik i supotpisnik ugovora sklopljenog 24. studenoga 1704. godine na Trgu sv. Jakova, o podizanju oltara u crkvama sv. Klare i sv. Josipa te opremanju Moćnika katedrale sv. Tripuna (*signor Francesco Cabianca et mistro Mafio Torresini*). S obzirom na to da je Cabianca u Kotoru ostavio velik broj djela, mora se pomišljati da su Torresiniji bili zaduženi za podizanje oltarne arhitekture te izgradnju Moćnika, dok je Cabianca kao kipar izradio galeriju svećanih i anđeoskih likova.⁴ Potom se u Veneciji 1755. spominje izvjesni Lodovico Torresini u sporu oko procjene mramora između oca Carla del Medica i ceha kamenoklesara. Radi li se o sinu Marka Torresinija koji je ime mogao dobiti po djedu.⁵

Prema objavljenom popisu koji nije datiran, ali se smatra da je nastao prije 1726. godine, Marco Torresini podigao je sljedeće oltare u Dalmaciji:⁶

Cale Scoglio Altar	D.ti	400
Altar Isto Scoglio	D.ti	300
Pasman Altar	D.ti	900
Premuda Altar	D.ti	400
Zara due Altari	D.ti	600
Sebenico Altar Marmo fino	D.ti	800
Asmano Altar	D.ti	400

³ Aldo Ravà (bilj. 2), str. 48–51.

⁴ Miloš Milošević, „Francesco Cabianca i njegovi suradnici u Kotoru“ u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 11 (1959.), str. 119, 134, dokument V; Radoslav Tomić, „Novi doprinosi o oltarima i skulpturi 18. stoljeća u Dalmaciji“ u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 38 (1999.–2000.), str. 281–288. U tekstu sam pokušao raščlaniti Cabiankin opus u Kotoru, odrediti udio suradnika i Torresinijeve radionice. No, o tome će se morati pisati opširnije.

⁵ Podatke je iz talijanske literature prenio Bojan Goja, *Mramorna oltaristika u 17. i 18. stoljeću na području Zadarske nadbiskupije*, I. dio, doktorska disertacija, Zagreb 2010., str. 99.

⁶ Federico Montecuccoli degli Erri (bilj. 1), str. 741.

Spalato Altar	D.ti	300
Brazza Altar	D.ti	600
Bol Altar	D.ti	800
Traù Altar	D.ti	700
Sdrelaz Altar	D.ti	500
Stretto Morte(r ?) Tabernacolo	D.ti	500
	D.ti	65200

Navedeni su oltari u Kalima na otoku Ugljanu, u Istu i Žmanu,⁷ na Premudi, u Zadru (dva oltara), u Šibeniku, na Pašmanu, u Splitu, na Braču, u Bolu, u Trogiru, u Ždrelcu na otoku Ugljanu te u Tisnom na otoku Murteru. Usporedbom popisanih djela i oltara u crkvama navedenih mjesta može se zaključiti sljedeće:

U župnoj crkvi sv. Lovre u Kalima na otoku Ugljanu Marko Torresini izradio je dva bočna oltara na sjevernom i južnom zidu crkve, postavljena jedan nasuprot drugome. Južni je posvećen Presvetom Trojstvu, a sjeverni Gospi od Ružarija. Oltari su u obliku i u veličini identični. Na južnom oltaru je slika *Sv. Trojstvo sa sv. Mihovilom, Antom Padovanskim i dušama u čistilištu*. Izradio ju je Bartolomeo Litterini (1669. – 1748.) koji je slikao i za dvije susjedne župne crkve na istom otoku. U Sutomišćici se potpisao 1711. godine, dok je u Ugljanu oltar na kojem je Litterinijeva slika podignut 1714. godine. U to se vrijeme mogu, vjerojatno, datirati i kaljski oltari, jer se u vrijeme nastanka Litterinijeve slike na južnom oltaru može odrediti drugim desetljećem 18. stoljeća.⁸

U župnoj crkvi sv. Jakova na otoku Premudi izradio je Marko Torresini glavni oltar jednostavne forme sa stipesom, stupovima i nišom za sliku lučnog završetka koja prelazi u zonu atike gdje je okrugli medaljon s reljefom golubice Duha Svetoga. U nišu retabla postavljena je novija pala *Bogorodica s Djetetom i sv. Rokom*.

U župnoj crkvi sv. Nikole u Istu sačuvana su tri mramorna oltara. Glavni oltar posvećen je titularu crkve sv. Nikoli, južni bočni Gospi Lurdskoj, i sjeverni bočni sv. Mihovilu i sv. Stjepanu. Na bazama stipesa natpisi su zabilježeni glagoljaškim slovima, s godinom i naručiteljima iz obitelji Smoljan. Najstariji je oltar

⁷ Ime *Asmano* iz popisa čitao sam kao Pašman te zaključio da je Torresini autor glavnog oltara u župnoj crkvi sv. Tome u Tkonu. Tu je grešku ispravio Bojan Goja i utvrdio da je riječ o Žmanu. Usp. Radoslav Tomić, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije, Kiparstvo II.*, Zadar 2008., str. 145–147; Bojan Goja (bilj. 5), str. 107.

⁸ Na sjevernom oltaru danas je izložen kip Gospe od Ružarija. Izvorno se na njemu nalazila lijepa slika Gospe od Ružarija s donatorima, danas u sakristiji. Usp. Radoslav Tomić, „Djela Bartolomea Litterinija u Dalmaciji“ u: *Peristil* 47 (2004.), str. 43. O crkvi i oltarima usp. Carlo Federico Bianchi, *Zara Cristiana*, sv. 2, Zara 1879., str. 111–112. O oltaru u Ugljanu usp. Carlo Federico Bianchi, nav. dj., str. 87.

Gospe Lurdske, podignut 1721. prema narudžbi Ivana Smoljana. Oltar sv. Mihovila i sv. Stjepana podignut je 1740. prema želji don Stipana Smoljana, dok je glavi oltar posvećen sv. Nikoli dao podići 1742. godine don Ivan Smoljan. Na njemu je vrijedna slika Bogorodice s Djetetom, sv. Nikolom i sv. Pavlom.⁹ Koji je oltar izradio Marko Torresini? Atika oltara Gospe Lurdske varira u obliku i u vrstama mramora atike na oltaru sv. Nikole u Bolu, oltaru na Premudi, te na kaljskim oltarima, pa se može zaključiti da je upravo taj žrtvenik njegovo djelo. Kipovi anđela na glavnom oltaru podsjećaju na kipove koji ukrašavaju Torresinijeve oltare u drugim mjestima zadarske okolice (npr. Ždrelac). I forma toga oltara pokazuje sličnosti s nekim drugim Torresinijevim djelima. Rezbarija na oltaru sv. Mihovila i sv. Stjepana shematizirana je i „naivna“ i ne pruža čvrst oslonac za konkretne zaključke. Treba upozoriti da popis oltara nije izvorno datiran, ali F. Montecuccoli degli Erri piše da potječe iz 1726. godine, pa bi prema tim podatcima Torresini mogao izraditi jedino oltar Gospe Lurdske iako je njegova djelatnost u Dalmaciji zabilježena i nakon te godine.¹⁰

Na popisu je i otok Pašman što se odnosi na glavni oltar u franjevačkoj crkvi sv. Duje u Kraju. Oltar zauzima cijelu širinu crkve te odvaja lađu od sakristije u koju vode dvoja bočna vrata. U sredini je između dva stupa niša sa slikom *Bezgrešno začće Blažene Djevice Marije sa sv. Dujmom, sv. Franom Asiškim i sv. Bonaventurom* koju je izradio Giovanni Battista Augusti Pitteri.¹¹ U bočnim nišama postavljeni su noviji kipovi Srca Isusova i Marijina, dok je iznad niša u ovalnoj kartuši izveden mramorni reljef s ambblemom Franjevačkog reda. Atika je ukrašena motivom lambrekena te mramornim skulpturama anđela.

Marko Torresini izradio je glavni, mramorni oltar u župnoj crkvi sv. Luke u Ždrelcu na otoku Ugljanu. I on zauzima središnji dio zida koji crkvu dijeli na lađu i sakristiju. Iako je manji formatom od oltara u Kraju, neposredno mu je blizak po koncepciji i po korištenju jednakih dekorativnih elemenata, lambrekena i voluta s kipovima anđela na atici retabla.

Vrijedne arhivske podatke koji dopunjuju dosadašnja znanja o Torresinijevoj djelatnosti u zadarskom kraju donio je Bojan Goja 2010. godine. Tako se doznaje da je Marko Torresini 1719. boravio u Zadru gdje je bio angažiran na izgradnji *Scala Santa* u crkvi sv. Donata prema narudžbi nadbiskupa Vicka Zmajevića. Drugi podatci vezani su uz podizanje oltara u župnoj crkvi Pohoda Blažene Djevice Marije na Molatu. Sačuvana je iscrpna prepiska između Marka Torresinija i vlasnika otoka Marka Antonija Lantane, datirana između 1725. i 1731. godine. Iz nje se može utvrditi ne samo da je Torresini izradio glavni oltar za župnu cr-

⁹ Branko Fučić, *Glagoljski natpisi*, Zagreb 1982., 201.

¹⁰ Federico Montecuccoli degli Erri (bilj. 1), str. 740.

¹¹ Radoslav Tomić, *Slikar Giovanni Battista Augusti Pitteri u Dalmaciji*, Zagreb 2002., str. 68–69.

kvu toga otočkog mjesta nego i niz drugih pojedinosti: zabilježena je majstorova mletačka adresa (*San Trovaso alla Toleta*), njegova stalna povezanost s Dalmacijom i kontinuirani angažman kod tamošnjih naručitelja. Uz to se spominje i jedan oltar što će ga *patron* Francesco Baffo brodom dopremiti iz Venecije u Šibenik 1728. godine. Odnosi li se taj podatak na glavni oltar u Novoj crkvi, ili je možda riječ o još nekom njegovu žrtveniku u Šibeniku i njegovoj okolini?¹²

Dva oltara koja je, prema popisu, Torresini izradio za Zadar nalaze se danas u župnoj crkvi sv. Josipa u Obrovcu. Izvorno su pripadali inventaru crkve sv. Katarine samostana benediktinki u Zadru. Prema pisanju C. F. Bianchija, u crkvi su 1746. bila četiri oltara, glavni te tri bočna posvećena sv. Benediktu, sv. Katarini i Anđelu čuvaru. Crkvu je zatvorila i samostan ukinula austrijska vlast 1802., te su koludrice 1804. godine prešle u samostan sv. Marije. Nakon toga je glavni oltar (naručen 1760.) prenesen u župnu crkvu u Kalima, a dva bočna u Obrovac. Taj je podatak zabilježio Francesco Giorda u rukopisu, a prenio Bojan Goja: „L'altare maggiore della detta Chiesa di S. Cattarina ora si trova a Calle, ed i due Altari piccoli si trova nella chiesa di Obrovazzo.“¹³

Obrovački oltari identičnog su oblika. Stipes podignut na dvije stepenice ima istaknuti predoltarnik ukrašen palminim granama. Stipes sa strana flankiraju lisnate volute na kojima su grbovi. Na sjevernom oltaru grb ima u štitu glavu psa (lava ?) u profilu (na jednoj voluti grb je radiran, ali se naslućuje trag). Na južnom oltaru oba grba u štitu imaju tri stilizirana ljiljanova cvijeta. Prema sačuvanim grbovnicima zadarskih obitelji, nije moguće utvrditi komu su pripadali. Iznad menze oblikovan je ovalni okvir ukrašen gustim viticama i volutama s dvije anđeoske glavice na vrhu. Na prvoj stubi sjevernog oltara upisano je *G. B. F. 1804.* što pokazuje da je te godine prenijet iz Zadra u Obrovac, dok inicijali pripadaju neidentificiranoj osobi koja je u tome, na neki način, sudjelovala.

Prema starijim fotografijama, na sjevernom oltaru bila je, prije nedavnih ratnih razaranja, u ovalnu nišu postavljena slika Majke Milosti, okrunjena i dijelom prekrivena srebrom.

Tipologija zadarsko-obrovačkih Torresinijevih žrtvenika s ovalnim okvirima gornjeg dijela posve je rijetka na dalmatinskom prostoru. Ali, upravo u Zadru, u crkvi Gospe od Zdravlja (Gospe od Kaštela) postojala su, do razaranja u Drugom svjetskom ratu, dva oltara sličnih odlika. Prema sačuvanim fotografijama i

¹² Bojan Goja (bilj. 5), str. 99–115, s pripadajućim ilustracijama.

¹³ Francesco Giorda, *Miscellanea e diario di cose dalmate. I chiese e vescovi di Zara. Memorie delle chiese di Zara*, 105651, ms. 521 (Znanstvena knjižnica Zadar), 252; Carlo Federioco Bianchi, *Zara cristiana*, sv. I, Zara 1877., str. 444; Bojan Goja, *Mramorna oltaristika u 17. i 18. stoljeću na području Zadarske nadbiskupije*, II. dio, doktorska disertacija, Zagreb 2010., str. 455–456.

ulomcima pohranjenim u vrtu Nadbiskupske palače, moguće je predočiti njihov izgled. Nalazili su se prislonjeni uz trijumfalni luk svetišta, a bili su posvećeni sv. Filipu Neriju i sv. Frani Asiškom. Dao ih je podignuti nadbiskup Vicko Zmajević. Sjeverni je oltar imao na predoltarniku u bijelom mramoru reljefno oblikovan grb njegova brata Matije Zmajevića (1681. – 1745.), admirala na ruskom dvoru. Sa strane grba obitelji Zmajević (uspravljeni zmaj) nalaze se dva tritona s trozubima koja nose krunu. Na sredini je obješeno odlikovanje sv. Aleksandra Nevskog što ga je taj Peraštanin dobio od carice Katarine Velike neposredno nakon utemeljenja 1725. godine. Uz grb su i vojni amblemi, stjegovci, strijele i bubnjevi. Na oltaru s južne strane nalazi se grb s monogramom Vicka Zmajevića (isprepletana slova VZ) iznad kojeg je nadbiskupski šešir.

I Carlo Federico Bianchi navodi da je oltare naručio nadbiskup Zmajević 1725., što znači neposredno nakon što je njegov brat Matija dobio rusko odlikovanje, a prije posvećenja crkve iste godine. Ovalni okvir u gornjem dijelu oltara zaogrnut je zavjesom što se spušta iz baldahina ukrašena lambrekenima, a pridržavaju je anđeli. Oltari su tipološki zaista bliski Torresinijevim zadarskim radovima što su 1804. godine prenijeti u Obrovac. Smije li se pomišljati da je i njih podigao upravo Marco Torresini, tim više jer je za istog nadbiskupa projektirao *Scala Santa* u crkvi sv. Donata te je zbog toga i boravio u Zadru. Neovisno o pokušaju da se utvrdi autor žrtvenikā, ostaje neosporna činjenica da su se upravo u Zadru nalazila četiri oltara čiji su „retablī“ imali ovalni okvir dopunjen gustim viticama i volutama te da se takva forma ne susreće u drugim dalmatinskim crkvama, što još jednom potvrđuje bogatstvo i raznolikost u opremanju crkvenih interijera toga grada tijekom kasnog 17. i 18. stoljeća.¹⁴

Torresini je radio oltare u Šibeniku i njegovoj okolini. U Šibeniku je podigao glavni oltar u Novoj crkvi (*Santa Maria Valverde*) od kojeg je nakon preinaka u sedmom desetljeću 20. stoljeća ostao sačuvan samo stipes i svetohranište (oblikovano poput višestranog *tempietta* sa skupocjenim stupićima od zelenog mramora i korintskim kapitelima), dok je retabl odstranjen. U popisu se naglašava da je izrađen iz vrsnog mramora te da je plaćen 800 lira, što se prepoznaje na njegovim sačuvanim dijelovima. U prvom redu to se odnosi na predoltarnik ukrašen trima mramornim reljefima. Na sredini je Bogorodica koja plaštem zaštićuje bratime (Majka Milosrđa), a sa strana su sv. Marko i sv. Juraj. Riječ je o djelima neidentificiranoga mletačkog kipara kod kojeg je Torresini, prema potrebi, naručivao i kupovao. Na vratnicama svetohraništa s velikom vještinom i s neskrivenim umjetničkim ambicijama iskovan je reljefni prikaz uskrslog Krista što dodatno

¹⁴ Radoslav Tomić (bilj. 7).

pokazuje da je Torresini, poput drugih arhitekata-projektanata oltara, imao veći broj suradnika u različitim radionicama.¹⁵

Njegovi se oltari nalaze i u crkvama u šibenskoj okolici, jer se u popisu spominje *Stretto Morte Tabernacolo*. Vjerojatno je ime mjesta krivo upisano ili prepisano jer je umjesto *Morte* trebalo pisati *Morter*. Riječ je o Tisnom na otoku Murteru, i glavnom oltaru u župnoj crkvi sv. Duha. Međutim, u susjednim Jezerima na istom otoku, u župnoj crkvi Gospe od Zdravlja glavni oltar identičan je žrtveniku u Tisnom, pa se sama po sebi nameće misao da je i on djelo Torresinijeve radionice. Arhitektura žrtvenika ima trodijelnu razdiobu: jednostavan, prizmatičan stipes nosi retabl s parovima stupova te dvostruki zabat. U sredini retabla je baldahin iz kojeg se spušta mramorna zavjesa oko središnje kvadratne niše za čašćenu umjetninu: u Tisnome to je drvena gotička skulptura, a u Jezerima oslikani reljef Bogorodice s Djetetom. Oba oltara ukrašena su mramornim kipovima anđela koje je izradio isti majstor. Njegovi su kipovi i na oltaru u Kalima na Ugljanu, a blizak je rukopisu Avisea Tagliapietre. Koristan je i arhivski podatak što ga donosi Krsto Stošić, prema kojem Lucija Mikić 2. kolovoza 1740. godine ostavlja nešto novca „novom oltaru“ župne crkve u Tisnome.¹⁶

Pitanje Toressinijevih oltara u Trogiru i Splitu ostaje otvoreno; u tamošnjem crkvama nismo u mogućnosti s pouzdanjem identificirati njegova djela. Može se, možda, upozoriti na dva oltara postavljena sučelice na južnom i sjevernom zidu benediktinske crkve sv. Petra u Trogiru. Na južnom oltaru izložena je slika *Presveto Trojstvo sa sv. Ignacijem Loyolskim i sv. Franom Ksaverskim* Gregorija Lazzarinija (Venecija, 1655. – Villabona di Rovigo, 1730.) koju je naručio vikar trogirske biskupije Domenico Napulo. Slika je, prema pisanju Vincenza de Canala, naručena 1710. godine (*Nel 1710... Tavola per le monache adi Traù con la SS. Trinità, e i ss. Ignazio, Francesco Xaverio ed Angioli*). Njezin naručitelj preminuo je 1706. godine te je pokopan ispred oltara u mramornoj grobnici na kojoj je natpis:

¹⁵ K. Stošić, Nova crkva, rukopis u Muzeju grada Šibenika, *passim*; Josip Čuzela, „Dvorana bratovštine Santa Maria Valverde i Nova crkva u Šibeniku“ u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 36 (1996.) [Petriciolijev zbornik II], str. 104.

¹⁶ Krsto Stošić, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik 1941., str. 209. Stošić donosi podatke i o oltaru u Jezerima. Prema njegovu pisanju, on je podignut 1910. godine po nacrtu Ant. Matzenika (usp. Krsto Stošić, nav. dj., str. 218.), ali je takav zaključak u suprotnosti s izgledom žrtvenika i njegovim stilskim odlikama. O oltarima u Tisnom i Jezerima pisao sam kao o djelima radionice Pija i Vicka Dall'Acqua, što treba također otkloniti. Usp. Radoslav Tomić, „Djelatnost altarista Pija i Vicka Dall'Acqua u Dalmaciji“ u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 17 (1993.), str. 67–81. O gotičkom kipu Gospe s Djetetom na oltaru u Tisnom usp. Ivan Matejčić, „Bottega di Paolo Campsa e Giovanni da Malines, Madonna con Bambino“ u: *Tesori della Croazia: restaurati da Venetian Heritage Inc.*, katalog izložbe, Venezia 2001., str. 37–39; Ivan Matejčić, „Venecijanska renesansna drvena skulptura u našim krajevima: kratka rekapitulacija i prinosi katalogu“ u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 40 (2003.–2004.), str. 178–180, f. str. 178.

DOMINICI NAPVLI
 CAN VIC EPIS TRAGVRIEN.
 ET
 ALTARIS S. IGNATII
 FVNDATORIS
 HIC IACET OSSA
 IVDICII. EXPECTATVR DIEM.

Na sjevernom oltaru izložena je trećentistička slika Bogorodice s Djetetom umetnuta u palu portante Antonija Molinarija (Venecija, 1655. – 1704.) na kojoj je grb budvanske plemićke obitelji Marković. Ispred južnog oltara mramorna je grobnica oca Domenika Napolija, a uz sjeverni žrtvenik kameni grob Antuna i Petra Markovića, koji je dala podići Petrova udovica Kornelija, rođena Jakša, 1685. godine. Molinarijeva slika datira se oko 1700. godine, te se može zaključiti da je izvorno stajala na starijem oltaru koji je uklonjen kada je podignut današnji mramorni. O vremenu njegova podizanja izvještava se u Vizitaciji biskupa Didaka Manole, u kojoj je biskupov tajnik Marko Perojević zabilježio: *Tertium Altare est a parte Boreali, totum pariter marmoreum constructum expensis, et ex legato q.m D.ni Iacobi Andreis, de anno 1723 defuncti*. Prema tome, sredstva za podizanje oltara dao je Jakov Andreis kojemu je supruga bila Lucija, rođena Marković. Kako je riječ o legatu, oltar se mogao podići tek nakon njegove smrti 1723. godine. Možda nam upravo navedeni podatci mogu pomoći da se i južni oltar s Lazzarinijevom slikom datira u isto vrijeme.¹⁷ Trogirski žrtvenici djela su zrelog majstora koji sklad cjeline postiže jedinstvom oltarne konstrukcije i dekorativnih motiva. To se u prvom redu odnosi na bogatstvo dekorativnih motiva na svim dijelovima žrtvenika te u rafiniranom uvođenju polustupova na unutaršnjem dijelu retabla s profiliranim, vertikalnim mramornim rebrima, razdjelnim vijencima i plitkim polukapitelima s jonskim volutama. Motiv kartuše naatici oltara te parovi anđela susreću se na potvrđenim Torresinijevim djelima (Bol, Ždrelac) što može biti oslonac za identifikaciju trogirskih žrtvenika, iako se tako ponuđena konstrukcija ne može argumentirano prihvatiti, jer oltari pokazuju oblikovne specifičnosti, motiviku i korištenje mramora drugačijeg podrijetla.

U popisu se navodi da je Marko Torresini izradio dva oltara na otoku Braču: *Brazza altar, Bol altar*. *Brazza* u popisu može biti, vjerojatno, Nerežišće jer je to bio glavni grad, upravno i političko središte otoka u vrijeme mletačke vlasti u Dalmaciji. U tamošnjoj crkvi glavni, mramorni oltar monumentalan je rad koji prekriva cijelu plohu istočnog zida svetišta. Na njemu se nalazi pala *Bogorodica s Djetetom, sv. Ivanom Evandelistom i sv. Katarinom Aleksandrijskom* pripisana Filippu

¹⁷ Radoslav Tomić, *Trogirska slikarska baština: od 15. – 20. stoljeća*, Zagreb 1997., str. 76–80.

Zanibertiju (1585. – 1636.), što znači da je izvorno stajala na starom, drvenom oltaru kojeg je zamijenio današnji mramorni.¹⁸ Pišući o graditelju Ignaciju Macanoviću i nerežiškoj crkvi, bio je C. Fisković iznio podatak da je on u kolovozu 1752. godine izradio nacrt crkve, „da bi se po tome iz Mletaka nabavio odgovarajući oltar. Dijelove oltara iz veroneškog i ‘francuskog’ crvenog i ‘antiknog’ i ‘afričkog’ zelenog mramora poslao je iz Mletaka kipar Lodovico Foressini, a kamene je dijelove izradio Jerolim Harašić“.¹⁹

Smije li se pomišljati da su Lodovico Foressini i oltarist Lodovico Torresini ista osoba? Lodovico je bio, kako smo naveli, Markov otac i u Kotoru je surađivao s kiparom Francescom Cabiankom početkom 18. stoljeća. Lodovico Torresini spominje se 1755. godine kada procjenjuje vrsnoću mramora u sporu između opata Carla del Medica i ceha kamenoklesara u Veneciji. Nisu istražene njegove rodbinske veze, ali je posve vjerojatno da je bio član iste obitelji klesara i arhitekata, možda čak i Markov sin koji je dobio ime prema djedu. Nerežiški oltar dopunio je 1781. godine dekorativnim motivima Petar Bruttapelle.²⁰ Njegova monumentalna, gotovo grandiozna forma, skladne proporcije, ogoljela, geometrijska konstrukcija pokazuju da je nastao pod utjecajem oltarističke prakse Giorgija Massarija.

U Bolu je Torresini podigao oltar sv. Nikole u dominikanskoj crkvi. U samostanu se čuvao i ugovor o podizanju oltara kojeg je majstor potpisao u Milni na otoku Braču 18. siječnja 1723. godine.²¹ Brački ugovor spominje Torresinija kao arhitekta (*Marco Torressini architetto di Venezia, qual' è qui presente*). No, istodobno se od njega naručuje i izrada kipova na oltaru. Ugovor izričito spominje te kipove: *Le tre teste de cherubini, colomba, e piedestallo del S. Nicolò doueranno esser di marmo bianco fino di Carrara (...) Li quattro angeli doueranno esser di pietra di Bobovischia caua Petizalo che doueranno esser lustrati...* Tri anđeoske glavice i golubica izrađene u kararskom mramoru doista ukrašavaju retabl oltara, dok su četiri kamena kipa postavljena na atiku. Je li to dokaz da je bolske anđele izradio upravo Marko Torresini, jer se spominje kamen iz Bobovišća (kamenolom Peti-

¹⁸ Kruno Prijatelj, „Oltarna pala u župnoj crkvi u Nerežišću“ u: *Peristil* 37 (1994.), str. 111–116.

¹⁹ Cvito Fisković, „Ignacije Macanović i njegov krug“ u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 9 (1955.), str. 235.

²⁰ Ibid.; Joško Kovačić, „Andrija Bruttapelle i njegova radionica“ u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 31 (1991.), str. 347–353; Radoslav Tomić, *Barokni oltari i skulptura u Dalmaciji*, Zagreb 1995., str. 147–148.

²¹ F. Grassi, „Jedna živa bratovština: (prilog poznavanju bratovštine sv. Nikole u Bolu)“ u: *Spomenica u povodu 500. obljetnice osnutka dominikanskog samostana u Bolu: 1475.–1975.*, (ur.) Hinko Kraljević, Bol–Zagreb 1976., str. 320–321. Ugovor se danas čuva u Arhivu dominikanskog provincijalata u Zagrebu.

calo) iz kojeg se trebaju izraditi kipovi anđela na atici? Ipak, čini se vjerojatnije da je Torresini preuzeo brački kamen koji je brodom otpremio u Veneciju, gdje je poslužio za izradu u radionici nekog kipara. Ugovor između predstavnika bolskih dominikanaca Ivana Martinisa i Marka Torresinija sklopljen je u Milni na Braču. Svjedočili su don Petar Bonacci (Bonačić) i Dujam Scarnio (Scarneo) što znači da je majstor zbog poslova boravio na otoku. Ugovor izričito navodi da će tijekom rada na podizanju oltara sv. Nikole redovnici Torresiniju osigurati smještaj i hranu u Bolu. Vjerojatno je na takav način radio i druge oltare u Dalmaciji. Stalno je živio, kako i navode brački dokumenti, u Veneciji, odakle je odlazio u mjesta gdje je gradio žrtvenike. Također doznajemo da je majstor prije potpisivanja ugovora priložio crtež i nacrt oltara (*dissegno, e pianta à tergo*). Ugovor precizno određuje i propisuje sve činjenice važne za izgled oltara, i to ne samo oblik cjeline nego pojedinosti ukrasa, vrste mramora i kamena, potom obveze majstora, način i vrijeme plaćanja. U svakom slučaju ugovor nije ništa prepustio slučaju, jer su obveze i jedne i druge strane bile jasno formulirane i ovjerene. Izvedeni oltar koji je sačuvan u bolskoj crkvi odgovara potpisanim ugovoru. Stoga se može zaključiti da se ista praksa koristila i u drugim slučajevima. Torresini je dakle boravio ne samo u Zadru i njegovoj okolici gdje je projektirao *Scala Santa* i podizao oltare, nego i u Šibeniku, Trogiru, Splitu te na otoku Braču. Boravci su bili funkcionalni: nakon sklapanja ugovora vraćao se u Veneciju, gdje je imao radionicu te se s gotovim dijelovima oltara koje je dopremao brodom (u bračkom ugovoru piše: *à sue spese in barca tutte dette pietre alla sua riva di Venetia, e portarsi à sue spese à Bol per assister à porre in opera detto altare*) vraćao u Dalmaciju, gdje se od dijelova sastavljala cjelina. Uz navedeno može se reći da su bolski kameni kipovi anđela bliski kipovima na oltaru u Ždrelcu na Ugljanu. Možemo pretpostaviti da je Torresini u Veneciji surađivao s nekoliko kipara čija se djela nalaze na oltarima u Dalmaciji. Ako govorimo o imenima mogućih autora i radionica, krećemo se na prostoru hipoteza i nesigurnih zaključaka: čini se da Torresini kao arhitekt nije radio kipove, nego ih je nabavljao u kiparskim radionicama s kojima je imao suradnju, što je uobičajena praksa pri opremanju mramornih oltara tijekom 17. i 18. stoljeća.

U pokušaju da se Torresinijevi oltari stilski i tipološki odrede lako se uočava da su njegova dva oltara u župnoj crkvi u Kalima (oltari Bogorodice i Presvetog Sakramenta) neobično slična onome u Bolu, podjednako u obliku, u dekoraciji te u korištenju istih vrsta mramora.

Glavni oltar u franjevačkoj crkvi sv. Duje u Kraju na Pašmanu prekriva cijelu širinu crkve, raščlanjen je trima nišama za sliku i kipove, te vratima koja vode u redovnički kor. Središnja edikula u kojoj je Pitterijeva slika istaknuta je bočnim stupovima i polukružnim zabatom s lambreckenima. Takav se oblik oltara i ukras

ponavljaju i na glavnom oltaru župne crkve sv. Luke u susjednom Ždrelcu na kojem je u noviju cjelinu umetnuta i renesansna slika Bogorodica s Djetetom, sudeći po svemu ostatak uništenog poliptiha. Njima treba priključiti i oltar u Molatu koji se ističe usklađenim proporcijama s dvostrukim stupovima retable što pridržavaju zabat. Oltari u Kraju i Ždrelcu imaju na jednak način oblikovana svetohraništa na čijim je mjedenim vratnicama rukom vješta majstora oblikovano Kristovo uskrsnuće. Zanimljivo je da Torresini ponavlja oblik oltara: dva oltara u župnoj crkvi sv. Ivana Evanđelista u Žmanu,²² dva oltara u Zadru/Obrovcu i glavni oltari u Tisnome i Jezerima razlikuju se u neznatnim pojedinostima. Uz to, Torresini ponavlja i motive: ovalni medaljon s golubicom Duha Svetoga nalaze se uatici oltara sv. Nikole u Bolu, na bočnim oltarima Gospe od Ružarija i Presvetog Trojstva u župnoj crkvi u Kalima na otoku Ugljanu, na bočnom oltaru (Gospe Lurdske) u župnoj crkvi sv. Nikole u Istu te na glavnom oltaru župne crkve sv. Jakova u Premudi.

Svi su Torresinijevi oltari vrsna djela oltarističke produkcije prve polovine 18. stoljeća. Oni se u dalmatinskim okvirima izdvajaju iz velikog broja radioničkih djela koja ne posjeduju monumentalnost i finoću Torresinijevih žrtvenika. Pod tim pojmom misli se ne samo na Marka nego i na druge članove koji su bili djelatni u Kotoru kao suradnici kipara Francesca Cabianke. Ako se u tu skupinu uključi glavni oltar u župnoj crkvi u Nerežišćima na otoku Braču koji je, možda, izradio Lodovico Torresini, potom Zuanne Mazzoleni, a dovršili Andrija i Petar Pavao Bruttapelle 1781. godine, treba naglasiti da je to najmonumentalniji oltar koji su Torresiniji podigli u Dalmaciji. Prislonjen je na istočni zid svetišta u cijeloj visini i širini. Riječ je o klasičnom arhitektonskom oltaru sa stipesom, bočnim vratima, stupovima i polustupovima koji nose plastički naglašeno gređe i stupnjevito koncipirani trokutni zabat. Kako je već pisano, brački je oltar izvedenica iz žrtvenikā Giorgija Massarija. Njegova posebnost u odnosu na druge oltare u Dalmaciji koji se prema dokumentima ili na osnovi usporedbe povezuju uz Marka Torresinija i druge članove iz njegove obitelji, mogu se, možda, protumačiti činjenicom da su se na njemu smjenjivali brojni majstori u dugom vremenskom razdoblju 18. stoljeća.

U usporedbi s drugim oltarističkim radionicama koje djeluju u Dalmaciji (Coste, Dall'Acqua, Bruttapelle, Degani, Albertini) primjećuje se da Torresini pripada prvoj generaciji doseljenih oltarista koji prenose kasnobarokne forme oltara proizašle iz Longhenine i Sardijeve baštine. Za izradu dominantnoga arhitektonskog kostura žrtvenika koristio je vrstan i dobro obrađen mramor, dok je plastična dekoracija u većini slučajeva malobrojna, no na oltarima gdje je dopu-

²² Oltare u Žmanu identificirao je Bojan Goja (bilj. 13), str. 616 i 618, f. 205 i 207.

njena kipovima većih dimenzija, riječ je o djelima umjetnika, klesara i kipara iz Venecije. U tim je slučajevima Torresini djelovao kao posrednik koji je u mletačkim kiparskim radionicama kupovao djela i potom ih postavljao na oltare.

Unatoč popisu Torresinijevih oltara u Dalmaciji, njihova identifikacija nije cjelovita. Već je naglašeno da Torresinijevi oltari u Trogiru i Splitu nisu dosad prepoznati. Nije isključeno da se neka njegova djela nalaze i u drugim crkvama i svetištima na dalmatinskoj obali i otocima, iako nisu navedena u popisu.

Nije bez značenja da su u popisu uz svaki oltar navedene cijene, što može pomoći u mogućoj ekonomsko-socijalnoj raspravi o dalmatinskim naručiteljima i njihovoj kupovnoj moći tijekom ranog 18. stoljeća, neposredno nakon što je konačno minula turska opasnost te je nakon ratnih stoljeća nastupilo dugo razdoblje mira i obnove.

PRILOG

Ugovor Marka Toressinija s Bratovštinom sv. Nikole o podizanju svečeva oltara u dominikanskoj crkvi u Bolu na otoku Braču. Ugovor je potpisan u Milni na Braču 18. siječnja 1723. godine. Objavljeno prema prijepisu Frane Grassija. Usp. Fran Grassi, „Jedna živa bratovština: (prilog poznavanju bratovštine sv. Nikole u Bolu)“ u: *Spomenica u povodu 500. obljetnice osnutka dominikanskog samostana u Bolu: 1475.–1975.*, (ur.) Hinko Kraljević, Bol–Zagreb 1976., str. 320–321.

Laus Deo, adi 18 gennaio 1723 – In Milna per Bol

Con la presente privata scrittura, che uaglia come se fatta fosse per mano di publico nodaro, si dichiara come hanno deliberato il confrati della v. Scolla di S. Nicolò nella chiesa parrocchiale di detto luoco, per quali fratti interviene l'illustrissimo signore Giovanni Martinis di Bol, di far fare un altare, d'esser collocato in detta chiesa di Bol, secondo il disegno, e pianta à tergo, che saranno sottoscritti, qual disegno fu formato da D. Marco Torresini architetto di Venezia, qual è qui presente, e con lo stesso fu seguito accordo, secondo I patti, modi, e capitoli infrascritti.

Primo. Douerà esser li due scalini di rosso di Verona, e predella rimessa d'arabeschi pur del detto rosso benissimo lustrati e ciò della miglior qualità di pietra possibile.

L'antipetto douerà esser composto di rosso di Francia, africano, verde di Genova, a paragone di Goritia, tutto della miglior qualità possibile.

Li due regoloni, e gradine douerà esser di gialo di verona, quali sono, uno sotto la base dell'antipetto, l'altro sopra l'antipetto.

Il scabello douerà esser rimesso pur del detto rosso, et africano.

Le due colonne doueranno esser di rosso di Francia massitie della miglior qualità possibile, et il contorno del nichio, li tre fregii, e contorno dello Splirito santo dello stesso rosso di Francia, come anco l'africano di fondo nell'inuestitioni, ed anche il fregio di para-

gone sopra il circolo dello Spirito santo, qual circolo douerà esser ornato di cartelle di giallo di verona, come anche il fondo del nichio del S. Nicolò del detto giallo, e tutte le machie doueranno esser poste in colle à foco, benissimo lustrate.

Le tre teste de cerubini, colomba, e piedestallo del S. Nicolò doueranno esser di marmo bianco fino di carrara, e li ragii della colomba di giallo di verona, il tutto benissimo lustrato. Li quatro angeli doueranno esser di pietra di Bobovischia caua Petizalo che doueranno esser lustrati, e la croce douerà esser di legno dorato. Le tre statue di s. Nicolò, S. Michiel e s. Vincenzo sono quelle di legno dorato, che deuono esser poste in opera, per poi col tempo la Scolla farne di marmo di Carrara alle di...

Quanto altro si vede di bianco nel dissegno, douerà esser di pietra d'Istria tutto benissimo fregato, e non lustrato, il tutto lauorato al miglior modo possibile di perfetione e miglior pietra possibile.

Sarà tenuto antedetto D. Torresini dar asperi e piombo per bisogno di tal opera, come pure far caricare à sue spese in barca tutte dette pietre alla sua alatre, dichiarando che per tutto il temp, che dimorerà in Bol, à tal effetto siano tenuti li confrati dar cibaria, e camera al detto Torresini, e terminata l'opera siano tenuti detti confrati condurlo à Spalato à loro spese. Il tutto per prezzo, e convenuto...fra le parti seguito di cechini d'oro di giusto peso ducento sedici dico – cechinio 216.

Il pagamento douerà esser fatto nella seguente maniera: prima per capara cechini vinti, et altri cechini sessanta doueranno esser spediti in Venetia al detto D. Torresini per il mese di novembre prossimo uento, et il restante sia spedito à comodo della Scolla sudetta, dichiarando che per quanto esborsaranno sia tenuto detto D. Torresini consignare in barca per la summa esborsata tanti marmi lauorati, ecetto l'imortar della capara sudetta à norma dell'accordo. Qual dinaro doverà esser spedito in venetia a rischio da detti confrati e ciò senza alcuna altra obligatione appresso detto D. Torresini.

In fede di che sarà sotoscritto d'ambe le parti: Giovanni Martinis affermo il sudetto accordo à nome come sopra er cechini doicento, e quindecì, tanto esborsato à conto cechini uinti dico – cechini 215.

Io arco Torresini affermo quanto di sopra.

Io Don Pietro Bonacci fui testimonio à quanto di sopra, e mi costituisco pieggio per l'esborso del denaro fatto, e si farà à D. Marco Torresini in forma.

Io Doimo Scarnio fui testimonio à quanto di sopra.

Riassunto

GLI ALTARI DI MARCO TORRESINI IN DALMAZIA

L'autore riporta i dati sull'attività dell'architetto veneziano Marco Torresini (1668-1731) in Dalmazia. Secondo i documenti, pubblicati da Federico Montecuccoli degli Erri, Torresini lavorò nella Dalmazia centrale e meridionale come altalista. Progettò e costruì un numero cospicuo di altari marmorei a Zadar e Šibenik, e anche sulle isole di Ugljan, Pašman, Ist, Murter, Dugi Otok e Brač. Gli altari che secondo i documenti si trovano a Split e Trogir non sono stati individuati, mentre per quest'occasione è stato comprovato che due altari di Torresini, originariamente situati in chiesa di Santa Caterina a Zadar, all'inizio dell'Ottocento furono spostati nella chiesa parrocchiale di San Giuseppe a Obrovac. In base all'analisi stilistica, al suo catalogo appartiene anche l'altare della chiesa parrocchiale a Jezera sull'isola di Murter. Secondo i dati d'archivio, Bojan Goja, ha rivelato che Torresini fece costruire anche l'altare nella chiesa parrocchiale sull'isola di Molat, mentre in chiesa di san Donato a Zadar progettò *Scala Santa*.

Parola chiave: *Marco Torresini; altari; settecento; Venezia; Dalmazia*



Slika 1. Marko Torresini, Bočni oltar, Kali (otok Ugljan), župna crkva



Slika 2. Marko Torresini, Glavni oltar, Ždrelac, župna crkva sv. Marka



Slika 3. Marko Torresini, Bočni oltar, Obrovac, župna crkva sv. Josipa (prije Zadar)



Slika 3a. Marko Torresini, Bočni oltar (prije Domovinskog rata), Obrovac, župna crkva crkva sv. Josipa (prije Zadar)



Slika 4. Marko Torresini, Bočni oltar, Obrovac, župna crkva crkva sv. Josipa (prije Zadar)



Slika 5. Marko Torresini, Glavni oltar (uklonjen), Nova crkva Šibenik

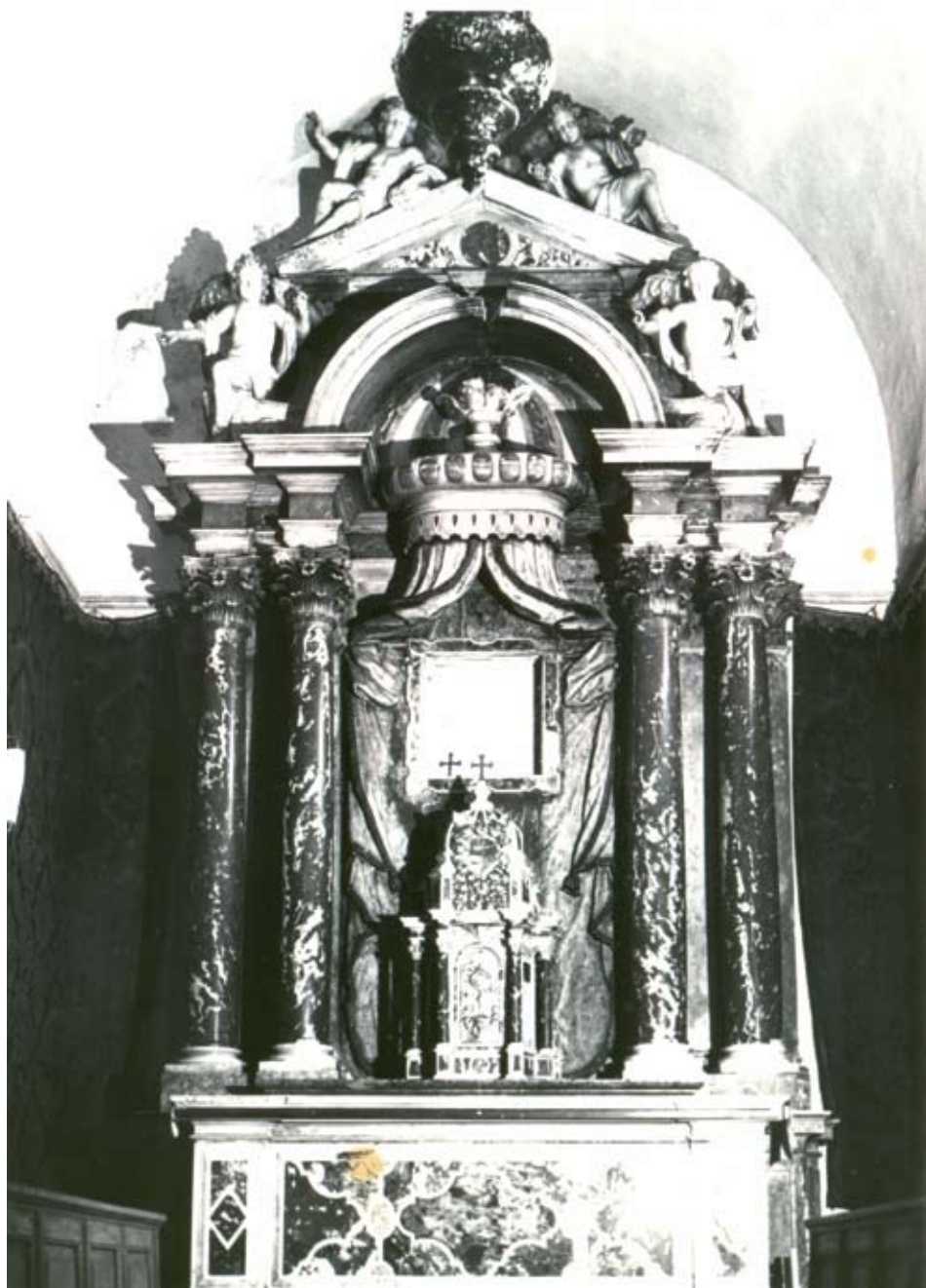


Slika 5a. Šibenik, Nova crkva, Bogorodica zaštitnica na stipesu glavnog oltara

Slika 5b. Šibenik, Nova crkva, Sv. Marko Evanđelist na stipesu glavnog oltara →



Slika 5c. Šibenik, Nova crkva, Sv. Juraj na stipesu glavnog oltara



Slika 6. Marko Torresini, župna crkva Gospe od Zdravlja, Jezera (otok Murter)



Slika 7. Glavni oltar, župna crkva Gospe od Karmela Nerežišća (otok Brač)



Slika 8. Marko Torresini, Oltar sv. Nikole, dominikanska crkva Bol (otok Brač)

